

„Atlantisz harangoz”

Kisebbségi költői sorsjelképek

A magyarság jobb része a trianoni hungarocídium századik évfordulóján sem törődhet bele abba a gyalázatos helyzetbe, amelybe a nemzet vettetett. A valamiféle igazságtétel iránti vágy feladhatatlan azok számára, akik e nép megmaradásában bíztak és bíznak, minden elfogadhatatlan történelmi tragédia, trauma, pusztító sorskatasztrófa ellenére is; „hogyan valahogyan megmaradjon a család, a magyar élet, a magyar gyermek és a magyar jövő” (Wass Albert: *Adjátok vissza a hegyeimet!*). Páskándi Géza egyik Árpád-házi királydrámájában Szent László így fohászodik az Istenhez: „Atyám, míg néped egy is van e földön... míg néped van... magyar is legyen”; s egy másikban Könyves Kálmán ekképpen mondja ki a szakrális bizonyosságot: „Volt-e a magyarral valami célja, valami külön célja a Teremtőnek? [...] Azzal, hogy oly sok emberi nyelv van, kicsi és nagy – volt-e terve az Úrnak? És vélünk, a mi nyelvünkkel volt-e, s ha igen, mi célja, terve volt? [...] hiszem, hogy akármily kicsiny, de mégis volt célja. Ha semmi más, egy bizonyosan: hogy megmaradjon. Hogy fennmaradjon most és mindörökké.” S mivel ezt az esélyt akarja elbitrolni tőlünk a magyargyilkos trianoni diktátum és összes következménye: már csak ezért sem szabad azt legalábbis lelkileg és erkölcsileg sohasem jóváhagynunk. Reményik Sándor szállóigés verse már 1918-ban ekként riadóztat: „Elvették, s most véle nagyra vannak, / Törött véres kardját a magyarnak, / De míg minden nép a sírját ássa: / Van szava, hogy világgá kiáltja. [...] Tiporhatják szűztiszta igazunk, / Csak mi, csak mi ne hagyjuk el magunk! [...] Most Lomnic ormán rakjunk nagy tüzet, / Versailles-ig lobogjon az üzenet, / Hogy megroppant bár karunk ereje: / Nem nyugszunk bele, nem nyugszunk bele!” S a fiatal József Attila is (1922-ben) „nem, nem, soha!” csatakiáltással jajong és serkent: „Magyar szél fog fújni a Kárpátok felett! // Ha eljő az idő – a sírok

nyílnak fel, / Ha eljő az idő – a magyar talpra kel, / Ha eljő az idő – erős lesz a karunk, / Várjatok, Testvérek, ott leszünk, nem adunk! [...] Magyar rónán, hegyen egy kiáltás zúg át: / Nem engedjük soha! soha Árpád honát!”

Reménytelenség, kilátástalanság, buzdítás, mégis-remény: a megaláztatás érzelmeinek végtelen konvulziója árad el a magyar sorsköltészet évszázados folyamán. „E sebek és e fájdalom örök, / Ettől vonaglik minden magyar rög, / Ettől vérez, ki majd nyomunkba hág, / Ettől nem gyógyulnak az unokák!” – jósolja gyötrelmesen Reményik Sándor, s *A csonka testről* (1920-ban), hogy „Kezét-lábát a gyilkosok levágták [...] És a keze-lába-nincs nyomorék / Ott vergődik a vadon közepén”, de egyszer talán elindul „a tagjait keresni!” Az erőszakkal szétdarabolt, megcsonkított nemzet levágott testrészei pedig azóta is élni próbálnak, megszűnt, valódi vagy mintha-élet viharzó végletei között hányattatva. És egy évszázad múltán, a levagdosott test passiók szenvedéstörténetének legújabb szakaszában sem változik, sőt fokozódik a hajdani nyomorúság érzete – a többi között egy fiatal kárpátaljai magyar költő hasonló lírai metaforáiban: „Vagyunk a rángó békaláb / Csak szerv a savban amputált / Csak végtagok és rugdosás / Csak teste nélkül Teste más [...] Ere-tépett tag a tájban / S amputáltan darabokká / Önmagunkban is rabokká / Szervekké s nem szervezetté / Békalábbá s békatestté / Sejtjeinket is megosztva / Megmaradni így kifosztva / Hogy írni sincs erőm tovább // Vagyunk a rángó békaláb” (Bakos Kiss Károly: *Vagyunk*). Akárhogyan is, bár „Csodák Csodája” ez: „fogyunk-növünk, / de vagyunk!” (*A szívárgásban*), biztat régóta az erdélyi Farkas Árpád is, a „pusztulásban is méltóságos” helytállásra intve, vagy Kányádi Sándor, hogy „Isten csodája hogy vagyunk”, „vagyunk amíg lenni hagynak”, miközben e nép „szóródik folyton porlódik / él

pedig folyton porlódik” (*Halottak napja Bécsben*). Amint a kárpátaljai Tárczy Andor is így erősíti hitünket: „Munkács szép várának / Kövei peregenek, / Zrínyi Ilonának könnyűi erednek. / Könnyűi erednek, / Sárral keverednek, / Valahol titokban / Zászlókat temetnek. [...] Ungnak és Tiszának / Örök a járása, / Mint konok szívünknek / Szilaj lobogása, / Szilaj sodorása / Ungnak és Tiszának, / Őrzői vagyunk még / Ezeréves lángnak.”

A széttépett, „felnégyelt” nemzet, a leszakított „maréknyi”, „tenyéryni”, „töredék hazácskák” kínozása, az idegen hatalmak által elrabolt szülőföldön a hontalanság rémével viaskodó kitaszítottság érzete – még a nagy kerek dél-alföldi, délvidéki kék ég alatt sem tágasságot átélő, hanem ellenkezőleg, örökös felőrlődést és kifosztott, „megkopott tájat” (Bata János) sirató lelkiállapot –: mind a végeérhetetlen roncsolódás tünete és lényege. „Nagy romlás” – „nagy omlás” (Sütő András szóképeivel). Lidércnyomás és lázadó indulat; a kiszolgáltatottság mélysége és az anyaföldhöz ragaszkodó hűség magasrendű éthosza; a sorsverésben is a kitartás és a felemelő emberség értékőrző példamutatása: elkerülhetetlen létélmények és gondtapasztalások ezek – az ellentétek és dilemmák közötti vergődés, háborgás, esélykeresés legfelkavaróbb dimenzióiban. Kiélesedve a végzetes sorsdilemmák özönében. Grandiózus jeremiád-poémájában, fátumos intonációjú missziói zsoltárkölteményében (*Psalmus Hungaricus*) Dsida Jenő is így tépődik: „Vallom, hogy minden fegyver jogtalan, / a szelíd Isten könnyezett s úgy tanította ezt, / ám annak a kezében, kit fegyver szorongat, / a fegyver megdicsőül és ragyogni kezd. / Ezért nem is hányódom már magamban, / vallom, hogy igazam nincs / és mégis igazam van”. E huszadik századi nagy *Szózat*- vagy *Himnusz*-variációnak is tekinthető Dsida-műben a kettős igazság sajog (e sajátos magyar „veritas duplex”), amelynek a feltétlen ellenállást és életmentést, a harcos önvédelmet hirdető része (a poétikus és retorikus formából sem kiiktatható-kitagadható értelme) sem idegen egyáltalán a magyar sorsirodalomtól és sorsgondolkodástól, Zrínyitől („Fegyvert s vitézt éneklek”) Petőfiig („Fényesebb a lánchnál a kard”), vagy Széchenyitől (aki arról elmélkedik, hogy olyan kevesen vagyunk, hogy még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni) Adyig (aki pedig

Vallomás a patriotizmusról című cikkében nyilvánítja ki határozottan, hogy végső veszedelemkor a nemzet hibáit félretolná „egy kicsit feledni”, mert „egy fenyegetett fajtát” „bármilyen áron meg kell védeni”. De idézhetjük a jeles debreceni poéta, Kiss Tamás szíven ütő mívés sorait is: „Látlak honom, te hontalan, / te gyermekednek mostoha, / ki jót adtál mindenkinek, csak a magyarnak nem, soha. / Kiért ám mégis élni kell, / irántad szívet szítani... / Adj fegyvert kezembe s mondd meg, / miként kell meghódítani” (*Kunsági elégia*). S ha Dsida felmagasztosító ódái zengzetességgel vallja meg, hogy: „Epévé változzék a víz, mit lenyelek, / ha téged elfelejtelek! / Nyelvemen izzó vasszeget / üssenek át, / mikor nem téged emleget! / Húnyjon ki két szemem világa, / mikor nem rád tekint, / népem, te szent, te kárhozott, te drága!” – akkor nemkülönben rajongó hitvallás visszhangzik a mai költő, az ötvenhatos Makkai Ádám amerikai emigrációs ódai-himnikus versében is, amikor *Magyarország nevére* címmel ezt hirdeti: „Neved Arkangyali Rendek, / ragyogóra aranyozzák – / neved édes, neved áldott, gyönyörű szép Magyarország [...] Neved elszánt, neved érces, / neved Isten maga írta, / – tizenöt-ször millió szív veri – / nem sárga papírra. [...] Neved elszáll csoda-szárnyon, / fiait meglepi sorra: / kiragyogsz a nagyvilágban / a határt is letiporva!” A korlátokat, sorompókat felülhaladó integer magyarság eszménye fűti mindezt, mint Dsida Jenő kiáltozását: „Elindulok, mint egykor Csoma Sándor, / hogy felkutassak mindenegy magyart. / Székelyek, ott a bércek szikla-mellén, / üljeteK mellém! / Magyarok ott a Tisza partján, / magyarok ott a Duna partján, / magyarok ott a tót hegyek közt / s a bácskai szőlőhegyek közt, / üljeteK mellém! / Magyarok Afrikában, Ázsiában, / Párisban, vagy Amerikában, / üljeteK mellém! / Ti eztán születők s ti porlócsontu ősök, / ti réghalott regősök, ti vértanuk, ti hősök, / üljeteK mellém! / Üljetek, ide, gyűlj ide, népem / s hallgasd, amint énekelek, [...] ó, népem, ára népem! [...] dalolj velem hörögve / és zúgva és dörögve, / tízmillió, százmillió torok! / Énekelj, hogy világgá hömpölygjön / zsoldárod, mint a poklok tikkadt, kénköves szele / s Európa fogja be fülét / s nyögjön a borzalomtól / és örüljön bele!”

A magyarpusztító történelem sátánizmusát azonban kevesen ismerik fel a nagyvilágban. Kö-

zöny és folytatólagos genocídium, etnocídium az osztályrészünk („aki nem volt még magyar, / nem tudja, mi a fájdalom!”), s a vigasz a krisztológiai sorsazonosításban és az eszkatológiai üdvremenységben rejlik. A „magyarokat kiirtották / a nagyhatalmak és kishatalmak, [...] elvitt minket a háború, / az árulás, a drágulás / a dögvész / s a születés- / szabályozás, / a folytonos hadviselés / önmagunk ellen / s a zuhanás át / a történelmen / szebben mondva: szabadesés; / vagy még szebben: mélyrepülés”; „Így nézett ki a nemzethalál. / Bevégeztetett. / És lámcsak, mégis: / új esélyt mérlegelhetünk, / új esélyeket. / Ránk néz a jövő, fölteszi / szemüvegét, a tényeket. // Fölfordulás, föltámadás / és számvetés és számadás: // a föltámasztottak száma / úgy tíz-tizenöt millió / s ha nem túl nagy is, de mégis / van ismét olyan ország / ahol az adjonistent / magyarul viszonzózzák” – igyekszik még e világi feltámadásban is bizakodni a költő (Szócs Géza: *Ez már a feltámadás*), „a nemzeti szívszélhűdés” állapotában is. De hogy a széles külvilág autentikus forrásból tájékozódhassék a magyarság kálváriájáról („Querela Hungariae”), a kisebbségbe taszított nemzetrészek panaszáról, száz év óta tartó folyamatos jogfosztottságáról: ahhoz nélkülözhetetlen legalább a nemzet lelkiismeretének tekinthető költői műalkotások közzététele, világnyelvekre való lefordítása és terjesztése. A *Psalms Hungaricus* a harmincas évektől kezdve a kommunista diktatúrán át az egész Kárpát-medencében szinte fél évszázadig betiltott költeményként maradt fent, de napjainkig sem fordította le senki például angolra. A századik évfordulóra azonban mégis megtört a jég: soha angolul még meg nem jelent versek gyűjteménye, kiegészülve már itt-ott átültetett és előzőleg publikált művekkel: éppen most látott napvilágot. A húszas években a *Vérző Magyarország – Magyar írók Magyarország területéért* című antológiát megszerkesztő Kosztolányi Dezső vagy Babits Mihály, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Reményik Sándor, Tompa László, Dsida Jenő, Illyés Gyula és mások trianoni tárgyú siralmas vagy éppen erőgyűjtésre sarkalló énekeit most először összeválogatva *A Nation Dismembered: The 1920 Treaty of Trianon in Hungarian Poetry* (2020) címmel adta közre a budapesti Hungarian Review Kiadó, Bertha Csilla és Kodolányi Gyula

összeállításában. Az úttörő kötet alapját a Bíró Zoltán válogatta *Szétszaggatott ország – Trianon a magyar költészetben* (Lakitelek, Antológia Kiadó, 2010) című gyűjtemény képezi (az meg első sorban a 2002 óta több kiadást megért, Medvigy Endre szerkesztette nagy szöveggyűjteményre támaszkodott: *A magyarokhoz – Magyarság- és istenes versek az Ómagyar Mária-siralomtól Trianonig és napjainkig*), de ez a módosított, kibővített angol nyelvű változat a külföldiek számára befogadhatóbb időrendi tagolásban idézi fel a magyarság poétikus szférákban kifejeződő lélekstációit: a kétségbeeséstől az önösszeszedésig, a megalázottságtól, a vereségtudattól, a nemzethalál-szorongástól a mindennek ellenére mindig megújuló életakarát hangulatáig ívelő folyamatokat – amint ezt *Trianon és a magyar irodalom* című kísérő esszéjében Pomogáts Béla is kifejti. A könyvet ajánló szerkesztő, Bertha Csilla pedig azt is kiemeli, hogy az „eligazító bevezető tanulmány Donald E. Morse, Magyarországon élő amerikai irodalmár tollából született munka: azzal a céllal, hogy ő egy külföldi szemével, de belülről is ismerve a magyar kultúrát láttassa a trianoni katasztrófát, hogy az nagyságrendjében is felfogható legyen – s nemcsak a korabeli történések fényében. És hogy hitelesen érzékeltesse, miért akkora hatalmas veszteségként éli meg a magyar nemzet száz év után is a történelmi csapást, a szerző felvillantja a nemzeti kisebbségbe kényszerültek által az azóta eltelt időkben átélt jogfosztottságot, a kettős (sőt többszörös: mert egyszerre emberi-társadalmi és etnikai-nemzeti-ségi) elnyomatottságot, a személyes és kollektív bántalmakat, valamint annak a tudatrombolásnak a pszichológiai hatását, hogy a kommunizmus évtizedeiben szinte beszélni sem szabadott róla az anyaországban sem.” És figyelemfelhívó értekezésében (amely a *Hungarian Review* folyóirat 2020/1. számában külön is megjelent) Donald E. Morse valóban lényegláttatón summazza az angol verseskönyv jelentőségét: hogy mennyire híven tükrözi és közvetíti a megsértett, megtiport, alávetett, közösségi anyanyelvi-kulturális jogaikban diszkriminált és létükben folytonosan fenyegetett utódállami kisebbségi magyarok történelmi közérzület-hullámzásait. Hogy milyen erőteljesen fejezi ki a magyar költők nemzeti önismereti és lelkiismereti felelősségvállalá-

sát – kötődésüket, ragaszkodásukat a magyar magasköltészet évezredek tradícióihoz –, egy-szersmind demonstrálva a magyar költők rendít-hetetlen érték- és identitásörző elszántságát és a túlélésre koncentráló erőfeszítését minden ször-nyűséges történelmi körülmények és szenvedések közepette is, aktuális politikai határoktól függet-lenül, a megcsönkített, összezsugorított anyaor-szágba és rabként az elszakított területeken, az egyetemes összmagyarság képviselőjeként: „The 1920 Trianon Treaty [...] forever changed modern Hungary and its people – both those remaining in the now-shrunken country and those millions caught behind the new borders. How those Hungarians reacted, how they fought to survive under these new circumstances, how they suffered, how they kept their Hungarian identity and values, and how they envisioned a future for themselves and their children forms the core of *A Nation Dismembered*. This remarkable collection by Hungary’s major poets, available for the first time in contemporary translations into English demonstrates that for one hundred years these poets, as their predecessors had before them under equally terrible circumstances, articulated those national values that had to be preserved as they defined what it meant and what it means to be a Hungarian whether inside or outside the present political borders.”

***

Kányádi Sándor 1967-ben (*Lírákról, Bécs-ben* című előadásában) ilyen szavakkal jelle-mezte Erdély magyar költészetét: „fölfedezi és magába szívja a sejtelmes, hátborzongatóan szép székely népballada népi szimbolikáját. Az allegóriától sem idegenkedik. Fenyőként kapaszkodik a sziklákon” vagy „virág képében jön elő” nagy veszedelmek idején is; „nem szeretném fölöslegesen szaporítani az amúgy is elburján-zott esztétikai terminus technicusokat, de talán a potenciális szimbolizmus volna a megfelelő arra a jelenségre, amikor egy versben – táj- vagy sze-relmes versben – bányalégszerűen lappang va-lami sejtelen, s amely csak bizonyos életérzés-frontbetörésekkor szokott kicsapni az egyébként szelíd költeményből”; „a szimbolizmus egy bi-zonyos többszörösen átlényegült formája volna

[...] költészetünk egyik legeredményesebb s az egész magyar lírát sajátos színekkel gazdagító, egyben attól megkülönböztető jellemvonása.”

S valóban – ha folytatnánk a fejtegetést – a par excellence szimbolizmus esetében (például Ady-nál) általában valamilyen tisztább vagy homályo-sabb, de okvetlenül előzetes szubjektív tudat-, látomás-, képzettartalom vetül ki jelképi formába vagy alakzatba. Ennek viszont (alkotáslélektani, művészetpszichológiai szempontból is) a fordít-tja – például az impresszionizmusban –, ami-kor a természeti vagy másfajta kép először mint valóságos, tárgyias látvány jelenik meg, s majd az önnön belső, rejtett, inherens jelentés-és hangulattartalmait kisugározva öleli magába a jelképi vonatkoztatás és elvonatkoztatás sok-féle lehetőségét. Döntően pedig ilyen jellegű ez a Kányáditól emlegetett virtuális vagy átképzé-léses szimbolikusság is: az alapvetően realizti-kus élet- vagy élményképek akár váratlanul vagy fokozatosan: sejtelmes személyes, közösségi, történelmi jelentéstartományokkal telítődnek, s így azután már önmagukon túlmutató emberi összefüggések sugallatos, atmoszférikus meg-jelenítőivé lényegülhetnek. Magányos fenyő, templom, iskola – a reális és spirituális identitás-alakító, létfolytonosság-teremtő emlékezetkul-túra alaptényezői –: mind megannyi autentikus önszemléleti sorsmetafora is egyben, egyén és közösség önazonosság-kérdéseit hitelesen kifejező példázat. Láng Gusztáv napjainkban (egyik újabb könyvében – *Kérdezz másképp...*, Bp., 2015) hasonlóképpen szövegi le Reményik Sándor (és a „helikoni triász”) életművének ér-tékelését összegezve: e költők általános érté-kei „nem szakíthatók, nem választhatók el az erdélyiség jegyében létrehozott verstípusoktól és struktúráktól. Valamint attól a szereptudattól, mely erdélyiségük lényeges elemét jelenti”; élet-művük „legjobb és legmaradandóbb részét azok a költemények alkotják, melyekben az erdélyiség mint művészileg megformált világkép kimutatha-tó. Az összmagyar irodalmat is ezek a költemé-nyek gazdagítják, ezek szélesítik színeképét. Nem utolsósorban azért, mert középpontba az egyén **identitástudatát** állítják, s ezzel a személyi-ségválság és -vesztés késő modern témájának és e téma érzelmi és lélektani következményeinek (magány, az emberi kapcsolatok kiüresedése,

az önmegvalósítás kudarcai) újszerű feldolgozását nyújtják.” Kisebbségi irodalmi nóvum tehát az egyén és a közösség identitásdimenzióinak olyan szerves összekapcsolása, amely egyszerre reflektál a személyiség és a kisebbségbe taszított nemzetrészsorsproblémáinak – védekező identitásának, szellemi honvédelmének – a sajátos kifejezéslehetőségeire is; s ennek artisztikus megnyilvánulása lehet az egzisztenciális erejű sorsjelképi beszédmód, a sorsos igazságbeszéd az individuális és kollektív lét- vagy gondtapasztalatok rengetegéről.

Így természetesen a történelmi szenvedés és abszurdítás minden rétegét felkavaró geográfiai és historikus végzetfogalomról: a hely és a fátum nevééről: Trianonról. Sütő András szavával: a Trianon-szindrómáról. Vele a kiszolgáltatottságot megszüntetni kívánó összmagyar nemzeti örendelkezés esélyéről. Vagy arról a bizalomról, amelyet – a *Csonka Magyarország* című 1920-as versében szenvedélyesen megfogalmazottakat („Óh Igazság, te egyetlen kiáltás! egyetlen fegyver! Jerikó trombitája! szólj! / falak, omoljatok hangjaitól”; „Nekem van rá jogom! Én elkiáltatom: / *Igazság!*”) mintegy értekező nyelven is megerősítve – Babits Mihály is állított (*Az írástudók árulása*, 1928): Magyarország „az a nemzetek közt, melynek legmerészebb álma sem haladja túl a legminimálisabb Igazságot. Ha valahol otthont remélhet még a földön az Igazság régi elve: itt van az. E szerencsétlen és megalázott nemzet – a harci erő védtelen áldozata – szellemi tekintetben szerencsésebb, mint a büszke hatalmasok: szabadon nézhet szembe a Gondolattal, melytől az Erő fél, s egyszerre szeretheti hazáját és az Igazságot”; s „az Igazság maga sem kívánhat itt egyebet, mint fölemelését ennek a boldogtalan népnek, melynek oly fájdalmasan *igaza van.*” S abban az eszmei igazságtételben és lelkiületi igazságszolgáltatásban, hogy magyarság és igazság egybefonódása szerint – ahogyan szintén Babits vallotta *Áldás a magyarra* című 1938-as költeményében –: „Lám, igaz jószágunk visszatér kezünkre, / bár a világ minden fegyvere őrizze. / Mert erős a fegyver és nagy hatalmasság, / de leghatalmasabb mégis az igazság.” A transzcendens bizonyosság feltétlen győzelmében kell tehát hinnünk minden e világi hatalmi erőszak ellenében. („A mi igazságunk:

a mi erőnk” – hirdette profétai méltósággal, *Kiáltó szóval* 1921-ben már Kós Károly is; Tamási Áron pedig 1940-ben, amikor Észak-Erdély és a Székelyföld – mint négy év múlva kiderült, sajnos csak időlegesen – visszatért Magyarországhoz, így nyilatkozott az íróbarát Cs. Szabó Lászlónak, a budapesti Magyar Rádió munkatársának a mikrofonja előtt: senkinek nem lesz rossz dolga „a magyar impérium” alatt, „hiszen az igazságot is meg lehet szokni.”) Hihetünk egyrészt tehát a trianoni sorstragédia megítélésének tisztaságában („végre igazság tétessék! // Mert ha igazság nincsen benne, / még a törvény is törvénytelen! // Hozza helyre az új esztendő, / amit elszúrt a történelem! [...] Nagy a kórus, és sokan szólnak, / Mátyás király is szólít téged, / Cs. királyfi is beszél hozzád, // ez lesz talán az új esztendő, / melyben talpára áll az ország, // s nem porlik tovább már a szikla, / s az igazságot zsákkal hozzák // Gáspár, Menyhért és Boldizsár” – hangzik Szöcs Géza *Cs. királyfi szilveszterkor* című verse 2020 előestéjén), akár a szellemi fölénynek abból a pozíciójából, ahonnan napjainkban ugyancsak Szöcs Géza szójátékosan humoros, karikatúra-szerű bökverse is szól: „Libát vettem Libanonban / haj, haj, haj. / El is lopták Trianonban / baj, baj, baj. / Non, non, non. / Liba / non / non / non” (*A liba*) – azt az ötletet kiaknázva, amellyel érdekes módon vág egybe a kárpátaljai Vári Fábrián László felidézett gyerekkori emléke a „franciául kimondott tagadás” háromszorosságának kihallásával a földrajzi szóból. Vagy így perlekedik Lászlóffy Csaba villódzón asszociatív költeménye: „Éltem, haltam vígan, haragban. / Meddig maradhat bosszulatlan / (Magyarigenben, Musza Dagiban) / a gőgös nagyhatalmi katlan? / Vesztes versailles-i kirakatban / vagyok/voltam – én, faragatlan – / az Öregistennel haragban. / »Tartalékaid mind meghagytam!«” (*Sejtek szonettje*). Másrészt úgy is reménykedhetünk (a századik évfordulón), ahogyan pedig erre Szentmihályi Szabó Péter biztatott bennünket (*Trianon* című versében) a kilencvenedik gyászév alkalmával: „Szegény halottainkat átkeresztelik, / gyárat építenek a szent romokon, / betiltják a magyar történelmet, / de fejük felett a véres kard: Trianon. // Meglehet, egyszer tényleg elfogyunk, / elvész a négy folyó s a három halom, / mégis miénk az üdvösség koronája, / s a menny kapujában

a jelszó: Trianon.” S még úgy is, ahogy Pataki István hirdeti (Tőkés Lászlónak ajánlott, *sírám helyett* című versében): „szétvert darabolt / jutalmul dobta Trianont / csonkolónak sosem fáj a csonk / mely szétdobálva is összeforr / bitorló nem ülhet felette tort / bénítani sem lehet / a test kiveti a lélekidegent / felkel és jár / épül és gyógyul / mert szabad lelkében / maga Isten trónol”. Fekete humorral pedig így: „az üldözött / kéri az üzöt / ha már levágta lábát / adja vissza a cipőfűzöt” – a *nemzeti minimumról*; vagy máshol azt karikírozva szarkasztikus keserűséggel, hogy a kisebbségi magyarság tényleges önrendelkezési esélye csak megfoghatóságának, netán elmúlásának árán érhető el: „üres templomban a pap / csak a segílyt várja / hogyha nem hoz a holland / majd csak küld az árja [...] magyar anyó hallgatja / kertjében kapálva / unokája helyett lesz / autonómiája” – *partiumi magyar falu 2012*.

Mert az omlás, a sorvadás (az etnikai felmorzsolódás, a beolvadás, az erőszakos asszimiláció, a menekülés, a számkivetettség, az elüldözöttség) napról napra: tagadhatatlan. És a legkiválóbb magyar írókat, költőket – ahogyan Aniszi Kálmán (*Szine és visszája*, Bp., 2014) fogalmazza – „a permanens veszélyeztetettség körülményei között is a nemzet ügyének szolgálata mozgatta, motiválta. A Trianon után porig alázott magyarság bennük és általuk kereste a felemelkedés reményét és esélyeit.” – „Mint Atlantisz, a régesüllyedt ország, / Halljátok? Erdély harangoz a mélyben. / Elmerült székely faluk hangja szól / Halkan, halkan a tengerfenéken. / Magyar hajósok, hallgatózzatok. / Ha jártok ott fenn fürgeteges éjben: / Erdély harangoz, harangoz a mélyben” (*Atlantisz harangoz*) – hangzik Reményik Sándor nevezetes költeménye. Azé a lírikusé, akinek a költészetét – amint azt a róla szóló monografikus tanulmánykötetében (*Egy eszme indul – Reményik Sándor arcképe*hez, Bp., 2011) Pomogáts Béla írja – „a kéréllhetetlen történelmi végzet tudata szőtte át”, s a „szorongásos közérzet” hangolta. A nemzetföltés: „Ne hagyjátok a templomot, / A templomot s az iskolát!” – De a merülő földrészt, a süllyedő magyar Atlantiszt sirató Reményik Sándor után például a felvidéki Gál Sándor lamentációja (*Új Atlantisz* című versében) is ekképpen árad a „bénuló nyelvű” vidékről: „süllyedek alá / együtt a fákkal együtt a tűzzel

/ együtt a lóhorkanásos messzeséggel / imbolygó szívű temetőkkal / két lábon álló halottakkal / atlantisz-sorsú nemzetekkel / vélük együtt le a mélybe / le a végső némulásba [...] alattam nem föld a föld / felettem nem ég az ég”. És tovább: „Hol törtgerincű hegyek árterében / fuldokolunk csak iszamos csatákban / – egy hirtelen süllyedő ország részen” (Fodor Géza: *Új Atlantisz*).

A mindennek ellenében a megmaradásakarát és a helytállás feltétlenségét hirdető Áprily Lajos Marosszentimrén 1921-ben keltezett szonettje, a *Nyár* ugyan a „falusi árvaságról” dalol, a „mogorva” templomról, a tengerre hiába vágyakozó érzésről: de egyszerismind még a mítoszi erdélyiség megtartó szépségéről és nemes pátozáról: „És este kinyitom az ablakom / és a históriáit hallgatom: / egyetlen transsylvan hősköltemény.” Fia, Jékely Zoltán a harmincas években azonban már nagyobb bajt észlelve szól és számol be a marosszentimrei templom valóságos és jelképes omladozásáról: hogy „fejünkre por hull, régi vakolat”, s „egér futkározik a pad alatt”; hogy „tizen vagyunk: ez a gyülekezet / a tizenegyedik maga a pap, / de énekelünk mi százak helyett”; „tizenegyedikünk az árva pap, / tizenkettedikünk maga az Úr. / Így énekelünk mi, pár megmaradt / – azt bünteti, akit szeret az Úr –, / s velünk dalolnak a padló alatt, / kiket kiírtott az idő gazul” (*A marosszentimrei templomban*). Kovács Istvánnál viszont élesztheti a szelíd, de makacs reményt a kivédhetetlen tönkrezúzódás közepette is, ha azért valakik még legalább lélekben megőrzik az ének emlékezetét; „merülő mélységek felett”, „a láthatatlan” kilátástalanságban – rogyadozó tetők és falak, „bedeszczázott ablakok” és a halottakat őrző „Noé templom-bárkája” láttán –, a „halált nyeldeső torokban / öntvény lett Isten éneke, / megégethet forrósága, / mindegy, hogy ezrediknek-e. / Elsőnek-ezrediknek itt ma / az egykor tizen voltakért, / kik százak helyett énekeltek, / s az árván prédikált papért. / Pelikán-éhes tél jöhet még. / És cserben hagyhat is az Úr... / Csak énekeljenek mibennünk, / »kiket kiírtott az idő gazul«” (*Távlatok; Történelem*). Ehhez képest Kányádi Sándor 1975-ben egyenesen a valóság-gá lett bevégezethez tömöríti sorsszimbolikus pusztulásvízióba: „ledőlt a cinterem fala / kövei földbe vástak / védtelen áll a dombon / maholnap egyesegyedül / istené lesz a templom / csupán

egy ajkon szól már / paptalan marosszentimrén / haldoklik szenci molnár” (*Egy csokor orgona mellé – Jékely Zoltánnak szeretettel*). Kovács András Ferenc *A marosszentimrei templomnál* („*Ad notam Jékely Zoltán*”) című versében is (amelynek elemzése során Mózes Huba [*Egyre közelebb az éghez*, Bp., 2019] a „pusztulás feltartóztathatatlanságát” hangsúlyozza): „Megrepedt menny hull, égi vakolat, / hámló falak felejtik el Siont – / rommá roppannak pillanat alatt, / belőlük pillért, boltívet kiront / gyarló idő... Itt nincs gyülekezet, / ki idetéved, önmaga a pap, / s helyet sem lelhet valami helyett. / Hasadt torony hull, vedlő vakolat, / vadult galambraj örvénylőn riad, / kő kövön omlik, támfal meglazul: / némult énekszó, nincs egy árva pap, / porszemnél némább, csak hallgat az Úr. / A kert kipusztult, a gyom megmaradt – / megszünteti, ha kit szeret az Úr”. De még ez is fokozható: 2002-ben az akkor hetvenöt éves Sütő Andrásnak ajánlott planctusában (*Marosszentimrei templom, 2002*) Ferenczes István az istenhiány döbbenetével borong a marosszentimrei templom sorsán: „Az ajtón mázsás lakat, gályarab bilincs. / Tízen, kilencen, nyolcan sem vagyunk, / gyülekezet, szolgál, pap – senki sincs... / Legnagyobb hiányzó maga az Úr [...] Fejünkre pók hull, égi vakolat. / Az orgonában szúette futam. / Nem énekel az sem, mi megmaradt. / Hát kit szeretsz itt és kit büntetsz, Uram?” Miközben – s itt már Kenéz Ferenc szállóigéjét idézhetjük *X Y Z* című poémájából: „miközben élni próbálunk, / ha tudni nem lehet, / miközben tudni próbálunk, / ha élni nem lehet”. Vagy ugyancsak Ferenczes Istvánt: „sem élni sem halni nem lehet” (*A diktatúra közhelyei*).

A passiótudatos történelmi, kulturális, vallási toposzok összegzéseként értelmezhető az a keresztény, krisztológiai sorsazonosítás, amely a Dsida Jenőtől eredő költői *Nagycsütörtök*-motívumban sűrűsödik össze – a székelykocsárdi váróteremmel együtt, amely a szakrálishoz a profán szenvedéstörténet erdélyi képletét köti hozzá. A szorongó várakozás és a Getsemáne-kerti gyötrelem egybeforrasztása számtalan újabb parafrázis alapjául szolgál – Kányáditól (*Éjfél utáni nyelv*) Ferencz Imréig (*Az új esztendő érkezése*), Egyed Pétertől (*Egyszer csak elszálllok. Valahol egy pályaudvaron*) a korondi Ambrus Lajosig (*Nagycsütörtökre*). A nagyváradi Lipcsei Már-

ta például egész vers- és szonettciklusokban, szonettkoszorúban fogja össze Dsida-inspirációit; „ugrásra készen, míg a hegy rád szakad / s az ólomidő mint a rossz gumi rád ragad [...] esténként nyirkos tüzek fullasztó / füstjénél körülvész a jaj” (*Országos felhőszakadás*). A gyergyói (eredetileg szatmári) Gál Éva Emese ugyancsak a közösségéért is virrasztó, sorsvállaló költői létforma megoszthatatlan kínjait asszociálja *Dsida* című versében: „Nincs kegyelem! Már fölkúsztak az árnyak / az égboltot teremtő homlokon. [...] Már hóhér minden pillanat. Az óra / pengéjét a számlapon körbehordja, / és üti büszkén: elvégeztetett.” Szilágyi Domokosnál „s itt s most és mindörökké, kérges reménnyel, várunk a hajnali csatlakozásig” (*Ez a nyár*); Páll Lajosnál (*Parafrázis*): „nem döbönt meg jobban Dsida sem Kocsárdon, / mert valójában elaludt az Isten”; Molnos Lajosnál (*Egy Dsida-versre*) már a kín színhelye istovaúszik a semmibe: „a kocsárdi állomás elutazott / az Isten véle utazott” (másik verzióban: „Jézuskrisztus elutazott”). *Nagycsütörtökön* című kilencvenes évekbeli versében Kányádi Sándor ugyanezt a fojtogató levegőt – az elidegenedés immár posztkoloniális hangulatát és dezillúzióját – a lamentáció és az ironia különös keveredésével érzékelteti: „nagycsütörtökön már kora délután odébbállnak / a vacsorát már ki-ki a maga nem föltétlenül / családi körében költi el nagycsütörtökön / már kora délután meg lép aki csak teheti / nincs idegünk már a közös szorongáshoz / a közös de a külön-különi meg szégyenítéshez [...] no szia majd húsvét után / locsolkodni ugyan már kinek van ebben a mai / rohanó világban / divatjamúlt a folklór / a föltámadást hétfőtől kezdve mindenki már / csak magának reméli” (mint ahogy a megváltásmű kegyelmi misztériuma már Hervay Gizellánál is kiesett az átlényegülésre képtelen profán időrendből: „mindig pénteken ért véget a hét, / mindig pénteken, / és utána hétfő lett / megint” – *Zuhanások*). A posztmodern nyelvjáték kereteiben azután még inkább előtérbe kerülnek a travesztiák új modelljei, köztük a sokértelmű groteszk persziflázatok. Szöcs Géza verse, *Az albatrosz átszáll Kocsárdon* így hangzik: „Egykoron én is szálltam át Kocsárdon, / Kocsárdon én is szálltam át. // Albatrosz voltam, súlyos csomagjaimmal. / Kocsárdon én is szálltam egykor át. // Disznóbőr

kofferjeimben fehér szárnyak lapultak / s egy óriási, sós viharkabát.” S a karikírozó eltorzítások, a banalizáló-komikus nyelvi gesztusok, gegek, a szellemes(kedő) defiguráció összhatása annyira virulenssé válik, hogy így nemcsak a „megszentelt” szövegtradíció, illetve a „megszentelő” értelmezéshagyomány, hanem már a jelen idő sivár kisszerűsége is az ellenpontosító ironia céltáblájává válik: a fenségést lerángató, a megrendítőt deheroizáló, a mítoszt bagatellizáló eljárás önmaga pozícióját sem kímélheti. Orbán János Dénestől idézhetjük: „Kocsárdon át az út bizonytalan, / esélyem van, hogy nagycsütörtököt / mond a Trabant, s míg jó a szerelő, / koszos motelben lehet rostokolnom. / Napokig késhet nem várt érkezésem, / s a füledt hallban nem néz senki rám, / s szorongás fog el, szörnyű félelem, / ha kimerül rádiómban az elem” (*Verecke híres útján, át Kocsárdon*). Vagy Fekete Vincétől: „Nem volt csalatkozás. Késést / jelentettek be, és a hullatag / setétben üldögéltem a / razboieni-i váróteremben [...] Körülnéztem. / Röhögni lett volna jó, / ordítani [...] Ott aludtak körülöttem: / P. aludt, J. aludt, / J. aludt, M. aludt, // butykos aludt, mind / aludtak. // Kövér galuskák gurguláztak / le-föl torkomon” (*Csütörtök*). Kinde Annamária víziójában az átszálló állomáson „Kalapos polgár billeg, / Feje asztalra koppan. Vonat érkezik, indul [...] Pohár a két kezében. / Löttyedt sör a pohárban”, a Király Zoltánéban „Tetvek. Kint is, rajtad is”; „lassan elég rázboieniből / ott ül Dsida, a tatárok, / törökök, labancok és oláhok // poén: magyar menyecskével / a románszínű padokon”; Farkas Wellmann Endrénél „az éj egy hosszú test / vonagló gyászszekér”, Farkas Wellmann Évánál a

Nagycsütörtök „húsvéti héten: szerda”. S természetesen említhetjük még az egyetemes magyar költészet minden más szférájában is rendkívül elterjedt motívumnak néhány további változatát: Mezey Katalin versében mintha a „húsvétalanság” („húsvétalan a magyarság” – emlékezhetünk Adyra) reminiscenciái gyűrűznének tovább („Nagycsütörtök, nagypéntek, / arcomig érő bánat, / szabadságom tört virága, / van-e húsvét utánad?” – *Nagycsütörtök, nagypéntek*); Dobozi Eszternél *Nagycsütörtök, megint*, s „Betlehem éjjelén / nagycsütörtök kínja áthévül, / s ugyanegy – hogy tudod! – a pénteké” (*Jászol és kereszt*); Kelemen Erzsébetnél: „a félelem / egyre nő / a vér / csöppen / kopog / a rettenet” (*Getszemáni magány*); Nagy Zsukánál szintén hasonlóképpen zsong és fokozódik ez a Dsidától ihletődő gyötrelme és kilátástalanság-élmény („Nem lesz csatlakozás. Több évtizednyi késést jeleztek” – *szerlemcsütörtökdozszerda*); Lajtos Nóránál pedig egészen aktuális jelentésvonatkozásokkal bővül a helyzetkép: „Az utolsó vacsorát ma egyedül / költöm el, tanítványaim is otthonukba / vonulnak vissza [...] A gecsemáné kertben egymástól két / méterre jelennek meg, szájukon derekukról / lekötött kendőjükkel. [...] Atyám webkamera / nélkül is jól lát engem, s hagyja, hogy / beteljesedjen majd a törvény” (*Nagycsütörtök 2020*).

Mindezekből az idézetekből is ékesen kitészik: a bennük megjelenő ismert és örök érvényű történelmi sorsképzetek manapság, a fiatalabb költőknél sem kopnak el, hanem mindig új és új színezettel élénkülnek meg.